

Animizem, perspektivizem in večvrstna družba v zgodnjih raziskavah Branislave Sušnik¹

JAKA REPIČ

UVOD

Branislava Sušnik, slovensko-paragvajska antropologinja, arheologinja, jezikoslovka in kulturna zgodovinarica, se je v Paragvaj preselila leta 1951 in v glavnem mestu Asunción prevzela vodenje Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero. Vodila ga je do svoje smrti leta 1996, njeno delo pa je obsegalo množico večmesečnih raziskovalnih odprav med staroselce na območju Paragvaja, veliko število znanstvenih objav in etnografskih poročil, muzejsko delo in predavanja na Filozofski

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa »Etnološke raziskave kulturnih znanj, praks in oblik socialnosti« (P6–0187) na Univerzi v Ljubljani, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovativno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. Članek je sicer rezultat avtorjevega daljšega zanimanja za Slovence po svetu.

fakulteti Nacionalne univerze v Asunciónu. O življenju Branislave Sušnik je bilo od začetka devetdesetih let 20. stoletja napisanih že veliko besedil, tako v južnoameriškem znanstvenem tisku (npr. Peris 2014) kot v Sloveniji (Mislej 1993, 1998, 2007; Telban 1993; Rijavec 2000; Saksida 2012). Zakaj je torej Branislava Sušnik še relevantna za slovenski prostor in ponovno ali nadaljnjo obravnavo? Večina del, ki jo je približala slovenski strokovni in laični javnosti, opisuje predvsem njeno življenje, raziskovalne odprave in delo v muzeju. Nekateri prispevki prinašajo tudi analizo njenih znanstvenih besedil, raziskovalnih vprašanj in teoretskih pristopov (npr. Saksida 2012; Terčelj 2021; Repič 2021, 2022).

Članek ni toliko namenjen predstavitvi njene biografije, temveč bolj pojasnitvi povezavi političnih, osebnih in raziskovalnih kontekstov njenega življenja: begunstva, migracije v Argentino, vpetosti v novonastalo povojno slovensko skupnost v Argentini, odmika od te skupnosti in pogleda proti južnoameriškim staroselcem, ki jo je pripeljal do Paragvaja in znanstvenoraziskovalnega dela v tej državi. Kljub odmiku od povojne slovenske skupnosti v Argentini je bila vsa leta življenja v Paragvaju povezana z njo in je nanjo hote ali nehotе vplivala. Članek opiše in povezuje obe področji: njeno begunsko in migracijsko izkušnjo ter nekatera zgodnja temeljna znanstvena vprašanja in razmišljanja, ki jih je razvila ob raziskovanju paragvajskih staroselskih skupnosti, in so lahko še vedno relevantna za sodobne antropološke raziskave in razprave.

V prvem delu tako osvetli njeno begunsko in migracijsko izkušnjo, torej izselitev iz Slovenije med drugo svetovno vojno, migracijo v Argentino leta 1947 in nadalje migracijo v Paragvaj leta 1951 (glej Repič 2021). V Paragvaju se je zaradi poglobljenega in natančnega terenskega raziskovalnega dela med paragvajskimi staroselskimi skupnostmi uveljavila kot znanstvenica na področjih jezikoslovja, antropologije in arheologije – dolgo je sicer ostajala na obrobju, danes pa jo imajo za eno glavnih paragvajskih antropologinj 20. stoletja. Poznavanje razlogov za emigracijo omogoči boljše razumevanje njene protikomunistične drže, ki jo je ohranjala vse življenje, povezave s katoliškimi misijoni (glej tudi Mislej, ta zbornik), njene ambivalentne povezave s slovensko diasporo v Argentini in odklonilen odnos do diktatorskih režimov, ki so bili med razlogi za zapiranje v znanost.

Drugi del članka opozori na povezave Branislave Sušnik s povojno slovensko skupnostjo v Argentini, s katero je delila podobno begunsko izkušnjo ter temeljna politična in ideološka izhodišča protikomunizma, a se je za razliko od te skupnosti, ki je ohranjala močno orientacijo proti domovini, tudi prek mitov o vrnitvi (glej Repič

2006, 2017), usmerila v južnoameriško družbeno stvarnost. Čeprav je Argentino zapustila po zgolj štirih letih in je nato vse življenje živela v Paragvaju, je ohranjala občasne stike s povojno slovensko skupnostjo v Argentini, npr. z obiski, dopisovanjem, predavanji, pa tudi z znanstvenimi objavami. V skupnosti so se tako izoblikovale podobe o Branislavi Sušnik, ki so jo imeli za eno svojih, torej »pregnanih« slovenskih znanstvenic. S slovensko skupnostjo v Argentini je imela sicer ambivalenten odnos, saj je bila ta zanjo preveč zaprta vase in v »slovenstvo«, medtem ko se je njej v Paragvaju odprl svet preučevanja staroselske, kolonialne in pokolonialne Južne Amerike.

V tretjem delu prispevek obravnava nekatera specifična znanstvena vprašanja v času zgodnjega antropološkega raziskovalnega dela. Ta so zanimiva vsaj z dveh vidikov. Prvi vidik zadeva razumevanje njenih raziskovalnih pristopov, predvsem zanimanja za družbene in kulturne spremembe, v času, ko so bile v antropologiji raziskave družbenokulturnih sprememb kot neposrednih posledic kolonializma, pokristjanjevanja in modernizacije še vedno redke. Drugi vidik zadeva njeno zgodnje zanimanje za ontološko stvarnost staroselcev oziroma, kot je temu rekla, vprašanje, »kaj pomeni biti človek«. To zanimanje je sledilo eni temeljnih skrbi južnoameriških staroselcev, ki svojo stvarnost utemeljujejo skozi bivanje v okolju, v katerem vzpostavljajo odnose s pripadniki drugih skupin, pa tudi z neljudmi, npr. z živalmi in duhovi. Vzpostavlanje teh odnosov in sobivanje sta nujna za razlikovanje *mi* : *drugi* in s tem za utemeljevanje lastne človeškosti.

BRANISLAVA SUŠNIK: VOJNA, BEGUNSTVO IN MIGRACIJA V JUŽNO AMERIKO

Življenje Branislave Sušnik so, kot ugotavljajo različni avtorji (npr. Mislej 1993, Peris 2014), temeljno zaznamovali druga svetovna vojna, begunstvo iz Slovenije ter migracija v Argentino. Začetki njenega znanstvenega zanimanja na področjih jezikoslovja, zgodovine, arheologije in antropologije segajo v izobraževanje na Filozofski fakulteti in Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, na Dunaju in v Rimu (glej Debeljak 1958; Mislej 1998; Rijavec 2000; Saksida 2012), med drugimi sta nanjo vplivala gimnazijski profesor in kasneje eden vidnejših slovenskih etnologov Niko Kuret ter teolog in etnolog Lambert Ehrlich,²

2 Lambert Ehrlich je bil teolog, etnolog in politik ter profesor na Teološki fakulteti v Ljubljani. Na področju etnologije in antropologije je pisal o razvoju etnologije kot ve-

ki jo je navdušil nad dunajsko kulturnozgodovinsko šolo ter teorijo kulturnih krogov jezikoslovca in etnologa Wilhelma Schmidta. Močan vpliv na njeno življenjsko pot ter s tem na možnosti znanstveno-raziskovalnega in muzejskega dela pa so imeli tudi družbenopolitični dejavniki, predvsem druga svetovna vojna, ki jo je kot študentka doživela v svojih dvajsetih letih, ko je, skupaj s tisočimi drugimi povojnimi begunci, nazadnje pobegnila iz domovine v Avstrijo. Odšla je v Rim, kjer se je povezala s frančiškanskim redom šolskih sester (Peris 2014: 24), leta 1947 pa se je preselila v Argentino.

Razlogi za njeno begunstvo po drugi svetovni vojni so bili politični, med vojno je bila njena družina vpeta v ideološki boj, kar jo je zaznamovalo, da je vse življenje ohranjala protikomunistično držo. Ta drža je izhajala celo iz osebne travme. Že na začetku vojne je odporniško gibanje namreč ubilo njenega očeta:

Njen oče, Jože Sušnik, vodja žandarmerijske postaje v Devici Mariji v Polju, je padel med prvimi žrtvami komunističnih morilcev. Že 18. avgusta 1941 ga je, v pričo hčerke, ustrelil Albin Grajzer. Po Grajzerju [...] se še danes imenuje cesta v Vevčah (Mizerit 2018: 3).

Tine Debeljak je celo zapisal, da je njen oče »padel kot prva žrtev revolucije v Sloveniji« (1976a: 300).³ Poleg tega razloži, da je bil njen oče ubit kot poveljnik žandarmerijske postaje v Devici Mariji v Polju:

[Ta] vas [je bila] leglo slovenskega komunizma, kajti tam je živel tik pred drugo vojno Edvard Kardelj, ki se je tam oženil z domačinko Pepco Mačkovo in kjer so se shajali tudi drugi vodilni komunisti iz ljubljanske okolice. Ko so začeli komunisti svojo revolucijo, je razumljivo z njihovega stališča, da so najprej »likvidirali« vodje prav te žandarmerijske postaje, ki je največ vedela o voditeljih revolucije (Debeljak 1976a: 299).

Ne le slovenski tisk v diaspori,⁴ tudi drugi avtorji trdijo, da je Branislava Sušnik vse življenje nasprotovala komunizmu in drugim

de (npr. Ehrlich 1929), pa tudi o izvoru verovanj med avstralskimi staroselci (Ehrlich 1922). Kot enega vidnejših protikomunistov in zagovornikov kolaboracije z Italijani so ga ubili 26. maja 1942.

3 Poudarek, da naj bi bil Jože Sušnik prva žrtev revolucije, se večkrat pojavi v slovenskem tisku v povojni diaspori (prim. Debeljak 1976b: 2; *Meddobje* 2009: 225; *Svobodna Slovenija* 7. 10. 2010: 1).

4 Povojno diasporo v Argentini so po letu 1947 oblikovali begunci, ki so po drugi svetovni vojni zbežali v Avstrijo ali Italijo, kasneje pa se preselili v Argentino (glej Žigon 2001; Repič 2006; Molek 2019).

avtokratskim režimom, tudi peronizmu v Argentini⁵ (Peris 2014: 23). Večkrat je trdila, da sta bili prav vojna in komunistična revolucija v Jugoslaviji razlog za njeno izselitev iz domovine (glej Debeljak 1976a; prim. Peris 2014: 21–23). Globalne politične spremembe po drugi svetovni vojni so jo torej pripeljale v Južno Ameriko. Tine Debeljak je po pogovorih z Branislavo Sušnik zapisal:

Vzhod, za katerega se je z velikim študijem pripravljala v Rimu, se je zaprl, odprl pa Zahod. Namesto med azijske Indijce in Kitajce, kamor je bila namenjena in si pripravljala jezikovno znanje, jo je usoda pripeljala med južno ameriške Indijance v Paragvaj (Debeljak 1976a: 300).

V Argentini ni ostala dolgo, le med letoma 1947 in 1951. V tem času se je sicer povezala s Filozofsko fakulteto Univerze v Buenos Airesu in z Etnografskim muzejem Univerze v La Plati (glej Mislej 2007: 573; Peris 2014: 32), a se je namesto v akademskem svetu s pomočjo slovenskih šolskih sester najprej preizkusila v misijonarskem delu, in sicer med ljudstvom Toba v misijonu Laishi Formosa v pokrajini Chaco na meji med Argentino in Paragvajem. Tam je opravila tudi prve terenske etnografske raziskave (Mizerit 2018: 40).

Leto, ki ga je preživela v misijonu, ji je omogočilo dve izhodišči za nadaljnje antropološko raziskovalno delo v Paragvaju. Prvo izhodišče je bila izkušnja življenja med ljudstvom Toba, ki ji je omogočila spoznavanje jezika in njihovega načina življenja, drugo izhodišče pa je bilo slučajno: spoznala je zdravnika Andrésa Barbera, ki je že leta 1929 ustanovil Etnografski muzej Andrés Barbero v Asunciónu. Tega je do svoje smrti leta 1950 vodil nemški etnolog in amerikanist Max Schmidt. Po njegovi smrti je Barbero ravnateljsko mesto ponudil Branislavi Sušnik, ki ga je prevzela po selitvi v Paragvaj leta 1951, muzej pa je sčasoma postal ena osrednjih paragvajskih etnoloških, antropoloških in kulturnozgodovinskih institucij. Poleg raziskovalnih odprav in dela v muzeju je poučevala na Nacionalni univerzi v Asunciónu, kjer je vodila katedro za južnoameriško arheologijo in antropologijo (glej Mislej 1998: 279).

V Paragvaj je Branislava Sušnik prišla v času slabih političnih razmer, ki so bile posledica preteklih vojn. Maja 1954 pa je Alfredo Stroessner izvedel državni udar in uvedel vojaško diktaturo, ki se je obdržala vse do njegovega izгона leta 1989 (to je t. i. obdobje stro-nizma). Kljub zavračanju avtokratskih režimov je s tem dobro shajala,

5 Juan Domingo Perón je pohod na oblast v Argentini začel s sodelovanjem v vojaškem državnem udaru leta 1943, nato pa je še trikrat zmagal na volitvah (1946, 1952 in 1973). Po drugi izvolitvi ga je leta 1955 odstavil in izgnal prav ponovni vojaški udar.

tudi zato, ker se je izrazito zapirala zgolj v znanstveno delovanje. Raziskovalne odprave je pogosto izvajala pod okriljem vojske oziroma z njeno finančno pomočjo, Debeljak pa celo omeni aplikativno vrednost njenih raziskav za paragvajsko politiko.

V prvih letih (1951–1952) [so ji] res zasebne ustanove omogočile znanstveno raziskovanje indijanskega jezika in življenja, šele nato pa najprej – ministrstvo vojske, kar je razumljivo: hočejo poznati psiho svojih podložnikov (Debeljak 1976a: 300).

Paragvaj za Branislavo Sušnik ni bil le nova država bivanja, postal je njena nova domovina, v kateri je pridobila državljanstvo in se za vse življenje posvetila raziskovanju staroselskih ljudstev, njihovih jezikov, mitologij, miselnih svetov, verskih predstav, materialne kulture in zgodovine kolonializma, tam pa se je uveljavila tudi v svetu znano-sti (Peris 2014: 21). Paragvaj je bil za Branislavo Sušnik tudi odličen »družbenokulturni laboratorij«:

Moje strokovno zanimanje je res veljalo študiju azijskih jezikov, toda vojna me je vrgla na ameriška tla, kjer še odmeva zvok kakih 240 različnih indijanskih jezikov. [...] V Paragvaju živi še 13 različnih plemen – lepa okoliščina za etnološka raziskovanja (Sušnik, v Debeljak 1958: 320).

Kljub težkim izkušnjam med vojno ter izkušnji begunstva in migracije v Južno Ameriko je navsezadnje v Paragvaju našla raziskovalno avtonomijo in znanstveno svobodo:

Ko sem trpela v Ajdovščini v komunistični ječi, [...] pač nisem niti sanjala o tej svoji novi življenjski poti, katero ljubim in katera je vredna vsake osebne odpovedi in žrtve (Sušnik, v Debeljak 1976a: 303).

Migracijska izkušnja, naklonjenost katolicizmu in protiavtokratska, zlasti protikomunistična drža so se kasneje občasno odražali tudi v njenih znanstvenih delih, v katerih je obravnavala družbeni položaj staroselcev v Paragvaju. V članku »Pogoji za misijone v Paragvaju« je bila kritična do vpliva protestantskih misijonov in negativnega ter pokroviteljskega odnosa do staroselcev. Izrazila je tudi odklonilen odnos do vsega, kar spominja na komunizem:

Med temi Indijanci »proletarci«, ki se tako smilijo socialističnim »debeluharjem«, ni več poglavarjev niti čarovnikov [...] V pristaniščih se udeležujejo salezijanci, naravno je, da je njihova prva skrb namenjena belcem, a še ti se kažejo precej odporni pod vplivom raznih delavskih »izmov« (Sušnik 1954a: 16, poudarek avtorja).

Do raziskovalnega delovanja v Paragvaju in uveljavitve v novi domovini kot znanstvenice na področju antropologije in jezikov ter kulturne zgodovine staroselskih ljudstev jo je pripeljala nenavadna pot vojne, begunstva, pa tudi povezav s slovenskimi izseljenci in novonastalo slovensko skupnostjo v Argentini. Povezave s slovensko povojno diasporo in podobe, ki so se v diaspori oblikovale o njej, njenem raziskovalnem delu in ne nazadnje o antropologiji, obravnava naslednje poglavje.

POVEZAVE S SLOVENSKO DIASPORO V ARGENTINI TER PODOBE O BRANISLAVI SUŠNIK IN NJENEM RAZISKOVALNEM DELU

Življenjsko pot Branislave Sušnik so močno zaznamovale povezave s slovenskimi šolskimi sestrami (glej Mislej, ta zbornik), pomembne pa so bile tudi povezave s povojno slovensko skupnostjo v Argentini. Ideološki okvir nastajajoče, a zelo zaprte skupnosti, ki se je upirala integraciji in se oblikovala v prepričanju po skorajšnji vrnitvi v domovino, je razumela kot omejevalen, saj je svoje zanimanje preusmerila v južno-ameriška staroselska ljudstva.

Kljub distanci do slovenske diaspore v Argentini je Branislava Sušnik ohranjala stike z nekaterimi posamezniki, na primer s slikarko Baro Remec in zelo vplivnim pesnikom in pisateljem Tinetom Debeljakom. V Buenos Airesu je imela nekaj predavanj ter svoja zgodnja dela objavila v slovenščini, kar je bilo pomembno tudi za kasnejšo dostopnost njenih del v slovenskem prostoru (npr. Sušnik 1953; 1954a; 1954b; 1959; 2018). Dala je nekaj intervjujev, v tisku diaspore⁶ pa so pisali tudi o njenem življenju in delu med staroselci (npr. Debeljak 1958; 1976a; Mizerit 2018) ter poročali o njenih knjigah, dosežkih in priznanjih (Debeljak 1976b; 1983). Najzaslužnejši za oblikovanje podobe o Branislavi Sušnik je bil Tine Debeljak, ki je z njo večkrat komuniciral osebno ali prek pisem, kasneje pa so o njej pisali še Tone Mizerit, Mirko Vasle in drugi. Mirko Vasle jo je v knjigi o slovenskih znanstvenikih umestil v poglavje Slovenski znanstveniki v Argentini (2013: 277–78). To kaže, da so jo v diaspori v Argentini zaradi sorodne

6 Tisk v slovenski povojni skupnosti v Argentini je bil izjemno bogat in je zajemal redne publikacije Društva Slovencev oziroma Zedinjene Slovenije (npr. tedenski časopis *Svobodna Slovenija*), pastoralni tisk, zbornike, leposlovne izdaje in revije (npr. *Meddobje*, ki ga izdaja Slovenska kulturna akcija) (glej Rot 1992; 1994; Švent 1994; Repič 2006).

begunske izkušnje pogosto imeli za »svojo«. O Branislavi Sušnik se je izoblikovala podoba »raziskovalke indijanskih plemen« (Debeljak 1958), zato so jo primerjali tudi s Friderikom Barago, Janezom Benigarjem, Rajkom Ložarjem, Baro Remec in drugimi vidnimi osebami v izseljenstvu.⁷ Portret škofa Friderike Barage je imela Branislava Sušnik v pisarni, saj ji je bil velik zgled. Debeljak je v pogovoru z Branislavo Sušnik o njej zapisal naslednje primerjave:

[...] Ali ni direktna nadaljevateljica Slovenca Ivana Benigarja, ki je pred leti (1950) umrl v Argentini kmalu po našem prihodu sem, in je bil poliglot, jezikoslovec, in celo tako tesno povezan z indijanskimi plemeni, da si je svojo družico izbral iz njih in se naselil za stalno med njimi (1958: 319).

Poudaril je tudi dejstvo, da je »izseljenska« znanstvenica:

[...] Ste že druga znanstvenica iz slovenske emigracije, ki zavzema tako mesto. Ko bi bil tukaj še dr. Ložar, ki je nekaj let ravnatelj muzeja v Manítowocu (ZDA), bi vajino kramljanje bilo še posebno zanimivo (Debeljak 1958: 319; prim. Debeljak 1976a: 303).

Posebej eksplicitno pa jo je povezal s povojno diasporo v Argentini:

[...] In končno lahko ob teh primerjavah omenjamo tudi delo argentinske slikarke Bare Remec, ki tudi že dve desetletji redno obiskuje Indijance v Bariločah na jugu Argentine kakor tudi v Tilkari na severu, kjer kot amaterka išče ostanke starih indijanskih predmetov, kot umetnica pa z intuitivno življenostjo oblikuje njih pokrajino, njih življenje in njih mitologijo. [...] Tako sta se dve slovenski ženi-emigrantki srečali kot znanstvenica in umetnica na istem ustvarjalnem področju v tesnem stiku z južnoameriškimi indijanskimi plemeni (Debeljak 1976a: 303).

Debeljak je opozarjal, da v domovini javnost in stroka ne poznata znanstvenih del Branislave Sušnik. »Gotovo je dr. Branka Sušnik med slovenskimi ženami v svetu – in v emigraciji po l. 1945 še posebej – dosegla najvišje znanstveno priznanje za svoje delo,

7 Škof Friderik Baraga je bil misijonar med severnoameriškimi ljudstvi Očipva in Otava, kjer je zbral veliko etnografskega in jezikoslovnega gradiva (glej Šmitek 1986). Rajko Ložar je bil etnolog in med drugo svetovno vojno ravnatelj Slovenskega etnografskega muzeja. Po vojni je zbežal v ZDA (glej Slavec Gradišnik 2005). Janez (Ivan) Benigar se je naselil med Mapuči v Argentini, o katerih je napisal več znanstvenih besedil. Bara Remec je bila ena vidnejših likovnih umetnic v slovenski povojni skupnosti v Argentini (glej Toplak 2021; Repič 2023).

pa je gotovo najmanj znana svojim slovenskim rojakom v svetu« (1976a: 299). Podobno trdi Mizerit, ki je zapisal, da jo je slovenska javnost spoznala šele po osamosvojitvi, saj je bila pred tem »zamolčana« (2018: 39). Gotovo je bila slabo poznana, tudi zaradi nedostopnosti njenih del, ki jih je večino objavila v španščini. Trditve o zamolčanosti Branislave Sušnik tako lahko razumemo tudi v ideološkem okviru diaspore, kar so povzeli tudi nekateri slovenski avtorji, ki so pisali o njej:

Dr. Branislava Sušnik je sodila v skupino t. i. zamolčanih izseljenskih znanstvenikov oziroma znanstvenic, čeprav se sama ni nikoli politično kompromitirala. Ožigosalo jo je že to, da se je po drugi svetovni vojni izselila iz Slovenije (Čeplak Mencin 1997: 461).

V nasprotju z diasporo, ki je bila ideološko usmerjena predvsem proti domovini, je Branislava Sušnik svoje zanimanje usmerila v možnosti za raziskovanje južnoameriških staroselskih ljudstev, predvsem na ozemlju Paragvaja. Tinetu Debeljaku je takole napisala v pismu, ko ji je poslal revijo Meddobje v slovenščini:

[V]sebinska je zanimiva, vendar me je presenetila skoraj izključno literarna vsebina in še ta skromna in pravzaprav izven sedanje resničnosti slovenskega begunskega življenja. [...] Če smo primorani živeti v ameriškem okolju, moramo tega poznati in ne zapreti se v svojo »bajto«; kadar se tuje življenje pozna, se svoje še veliko bolj ceni. [...] ponovno prosim, Vas in Vaše sodelavce, da med slovenskimi intelektualci podpirate zanimanje za ameriško kulturo, socialno in praktično žitje; ne mislim to iz znanstvenega stališča, temveč iz kulturnega: v slovenski kulturi niti preje niti sedaj ni ničesar napisanega o hispanski Ameriki; mislim, da bi begunski Slovenci lahko nadomestili ta primanjkljaj ... (Pismo dr. Tinetu Debeljaku leta 1964;⁸ glej tudi Geršak 2020).

Sama se je torej izrazito usmerila v znanost in preučevanje staroselskih ljudstev, njihovih jezikov, zgodovine in kulturnih značilnosti. Naslednje poglavje tako obravnava nekatera specifična znanstvena vprašanja, vezana predvsem na ontološko stvarnost staroselskih ljudstev, večvrstno družbo ter na razumevanje družbenokulturnih sprememb med staroselci, ki so posledica kolonializma in modernizacijskih procesov.

»BITI ČLOVEK« V VEČVRSTNI DRUŽBI:
TEMELJNA ANTROPOLOŠKA ZANIMANJA IN PRISTOPI

V zgodnjem raziskovalnem obdobju v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja se je Branislava Sušnik posvečala predvsem etnolingvističnim in antropološkim raziskavam jezikov, mitoloških tradicij in sodobnega življenja staroselskih ljudstev Toba, Lengua, Maka, Čamakoko, Gvarani in Ače Gvajaki. Od poznih šestdesetih let pa se je bolj posvečala kulturni zgodovini paragvajskih staroselskih ljudstev, njihovim kolonialnim stikom, migracijskim premikom zaradi kolonialnih pritiskov in religioznim, družbenim ter kulturnim spremembam (Saksida 2012: 43–4; Peris 2014: 30).⁹ »Pokazala je na tri kulturna jedra na obrobju Gran Chaca in na glavne migracijske poti proti središču južnoameriške celine, katerih motiv je bil vedno demografski pritisk« (Saksida 2012: 50). Pri tem je sledila dunajski kulturnozgodovinski šoli z izrazito difuzionističnim pristopom, ki pa jo je nadgradila s preučevanjem prilagajanja ljudstev na nove ekološke, družbenopolitične in druge kolonialne okoliščine, ki so vodile do družbenih in kulturnih sprememb (prim. Saksida 2012: 43–4). Zanimalo jo je, kako so se staroselska ljudstva kulturno prilagajala novim razmeram v času kolonializma in v pokolonialnem obdobju, npr. zaradi odvzema zemlje, preganjanja, zaposlovanja na posestvih evropskih priseljencev itd. Za južni Chaco navaja:

Ta prva kolonizacijska okolica je delno prisilila ondotne Indijance, da so se ali izselili ali pa približali belcem; »na pomoč« so priskočili beli koloni sami in začeli Indijance vabiti k sebi zaradi poceni delovne moči. Od leta 1940 dalje se opaža isto prizadevanje tudi bolj severno v Čaku. [...] Postopoma pa že gotovo preneha biti Indijanec gospodar svoje zemlje (Sušnik 1954a: 13).

Toda njeno zgodnje temeljno zanimanje je zadevalo vprašanje, kaj staroselcem pomeni »biti človek« (glej tudi Mislej 1998), oziroma, kako utemeljujejo in vzpostavljajo svojo človečnost.

Izmed 230 južnoameriških plemen več kot dve tretjini plemen same sebe imenuje »mi/ljudje«, ena tretjina pa drugim odreda pravi človeški »mi« (Sušnik 2018: 55).

9 Napisala je preko 80 znanstvenih in strokovnih knjig, člankov, poročil (glej Mislej 1998: 277; Peris 2014: 11; podroben pregled glej v Rehnfeldt, ta zbornik).

Odgovor je med staroselci iskala v jezikih, mitologijah, animističnih praksah in totemističnih odnosih. Animizem (in totemizem) je obravnavala kot strukturo družbe, niz pravil in razmerij, prehajanja med individualnim in kolektivnim ter kot način, kako so v skupnem družbenem okolju medsebojno vzpostavljena človeška in nečloveška bitja. Vprašanje »biti človek« jo je verjetno zanimalo tudi v luči izkušenj vojne in begunstva, saj je večkrat izjavila, da išče humanizem, ki se je med vojno izgubil, našla pa ga je prav med staroselci: »Tu ljudstvo še ni popolnoma izgubilo humanizma in vere, čeprav tudi tu sem prodira potrošniška civilizacija s svojim vsiljenim razčlovečenjem« (Debeljak 1976a: 303).

Raziskovanje utemeljevanja človeškosti med paragvajskimi staroselci pa je zanimivo tudi v luči sodobnih antropoloških razprav o animizmu, odnosu ljudje : neljudje in dvojici narava : kultura (npr. Descola 2013; Viveiros de Castro 1998). Bila je sicer izrazito terenska raziskovalka, prav zaradi svojih dolgotrajnih raziskovalnih odprav (glej Rijavec 2000: 49) se je uveljavila v takrat izrazito moškem svetu znanosti.¹⁰ Med terenskim delom se je večinoma zanašala na pričevanja šamanov, ki so ji kot najboljši poznavalci mitologije, verovanjskih praks in kulture lastnih skupnosti odpirali pogled v svet mitologije in s tem v miselni svet staroselskih ljudstev:

Študijska potovanja med Indijanci običajno sama opravljam. Bivam pol leta sredi kakšnega plemena in najprej poiščem stik predvsem s šamani, kajti le ti magi, kot posredovalci med skupnostjo in nenačrtnimi silami, poznajo celotno versko in mitološko vsebino svojega plemena, kar me predvsem zanima. [...] [Š]tudij šamanskih ceremonij in halucinacij [je] morda najboljše napotilo v poznavanje resnične osebnosti primitivne skupnosti (Sušnik, v Debeljak 1959: 321–22; 1998: 47).

Animizem

Branislava Sušnik trdi, da je »biti človek« temeljna skrb bivanja staroselskih skupnosti. Bivanje pa ne zajema le družbenega okolja sebi enakih ljudi, marveč vključuje tudi druge ljudi in neljudi: ptice, zveri, pa tudi gozdne demone, ki npr. »iščejo oslabele duše bolnikov« (Sušnik 1998: 51). Južnoameriški staroselci svojo »človeškost« utemeljujejo tako, da obredno vzpostavljajo odnose z drugimi bitji, s tem pa utemeljujejo tudi razlikovanje do njih. V članku *Primitivec kot človek*

10 Etnolog León Cadogan je njena poročila označil za »niz bedarij« (glej Rehnfeldt, ta zbornik).

Paragvajski mestici si pripravijo žganje. Čez eno uro odmeva po pragozdu glas »še knimbæ«, »jaz sem človek« in pokazal ti bom, da sem bolj in več človek kakor ti. Začne se gozdni obred »noževanje«, da izpričajo svoje »človeštvo« – veliki upor človeka proti enoličnosti in enakovrednosti, ki hoče dokazati svoj »jaz«, čeprav v kruti dionizijski obliki (2018: 51).

Z zgornjim opisom pokaže, da staroselsko ontološko stvarnost, torej »biti človek«, delijo tudi mestici, potomci staroselcev in evropskih priseljencev. Mitološko mešanje in prisvajanje drugih mitoloških tradicij pokaže tudi z naslednjim primerom:

Stara guaranijska mitologija se je, sicer nekoliko izmaličena, tudi še ohranila med Paragvajci v Chacu; mitološko bitje, neki skrivnostni vampir, ki pije kri, se je pod vplivom modernega »fantazma« braziljanskega »palomero« spremenil v današnji paragvajski *Pompero*, pol človek in pol žival (skupek ptiča in kače), ki kroži po zemlji zlasti ob opoldanskih in polnočnih urah. Indijanci Lengua so temu opisu paragvajskega Pompera priredili svojega »asamčik Kiljikhuma«, ki naj bi prav tako stalno hodil po zemlji, približujoč se indijanskim tolerijam zlasti ob času slabega vremena (Sušnik 1954b: 176).

Pojasni tudi, da je staroselska ontologija utemeljena na razlikovanju do drugih bitij in »uporu« proti »enoličnosti« oziroma upor proti nerazlikovanju med bitji. Opisani ritual manifestira in utrjuje razlikovanje med enoličnimi bitji, saj je prav upor dosegel utemeljevanje »biti človek«. Takole nadaljuje:

Tudi Gvaranijci pripravijo fermentirano pijačo iz divjega medu in začnejo s svojim sakralnim plesom, katerega ritmično gibanje je podobno nekako dvojnemu trikotniku. Od časa do časa glavni šaman, gospodar magije, ekstatično zakliče »človek« in »ljudje«. Tudi oni se uprejo enoličnemu strahožitju [...] Čakovski Indijanci, Angaite in Sanapana [...] v času sakralnih ceremonij ob novi luni frenetično tekmujejo, kdo od skupine mož bo zdržal celonočni napor ritmičnega gibanja teles. Kdor dalje zdrži, je resnični človek in bo imel ta naslov, dokler se ob novi luni nekdo izpriča kot še »bolj človek«, zmagovalec teh skupinskih obredov, čuti in živi svoj »jaz« sredi »mi, ki smo« (Sušnik 2018: 51–2).

11 Članek je izšel leta 2018 v reviji *Meddobje/Entresiglo*, ki jo izdaja Slovenska kulturna akcija. Izvorno gre za predavanje na kulturnem večeru Slovenske kulturne akcije 10. novembra 1959.

Biti človek torej ni samoumevno dejstvo, ampak je za utemeljevanje človeškosti potrebna obredna dejavnost, skozi katero se v družbi, ki vključuje ljudi in neljudi, razlikuje (upira proti enoličnosti) in dokazuje biti človek. Skrb za »človeškost« je Branislava Sušnik pri Gvaranjcih našla tudi v jeziku in specifičnih pravilih socialne organizacije:

Gvaranjski zaimek »mi«, »izključno mi«, izključi vsakega, ki ne pripada kategoriji »brat in svak«. Zato isti Indijanci poznajo še drug zaimek za »mi«: »mi vsi«, nānde, kjer so vključeni vsi vaški sorodniki in prebivalci [...] Za primitivca je človek človeku samo v tem čudnem dvojinskem načelu res socialni človek (2018: 54).

Takšno razumevanje razmerij med »ljudmi« in »neljudmi« je blizu Descolajevemu razumevanju animizma, ki se od tradicionalnega bistveno razlikuje v relacijski ontologiji in socialnosti z neljudmi. Klasično razumevanje animizma je izhajalo iz koncepta vere v duhove ali »nadnaravna« bitja, kar naj bi služilo pojasnjevanju dogodkov in vzrokov (npr. nesreč, bolezni ...). Ta teorija je vsebovala dualistično podstat samoumevne ločenosti na naravo in kulturo, pa tudi na »naravno« in »nadnaravno«. Philippe Descola je bil eden od avtorjev, ki so zavrnil tak samoumevni dualizem, saj je neločljivo povezan z zahodnim naturalizmom, ki ločuje med kulturnim svetom ljudi in naravnim svetom neljudi. »Nadnaravno je iznajdba naturalizma« (Descola 2013: 82), saj ne more prav nič pomeniti nekomu, ki ne sprejema zahodne ideje »narave«. V delu *Onstran narave in kulture (Beyond Nature and Culture)* avtor razpravlja o ontološkem statusu živih bitij v različnih družbah (torej kako ta bitja vidijo sebe in druge). Za ta namen uvede štiri različne ontološke koncepte: animizem, totemizem, naturalizem in analogizem. Temeljna značilnost animizma po Descolaju ni vera v »nadnaravna« bitja, temveč relacijska ontologija, po kateri imajo vsa bitja enako notranjost (dušo in socialnost), a različno zunanost (telesnost). Njihove »človeškosti« ne določajo biološke značilnosti, temveč njihova socialnost (2013: 11). Ljudje, pri katerih Descola ugotavlja animizem kot ontološki koncept, neljudem (živalim, rastlinam, duhovom ...) pripisujejo, da sami sebe vidijo kot ljudi zaradi podobne notranjosti in moči delovanja.

»Preslepitev« oziroma perspektivizem

»Človeškost« se utemeljuje in dokazuje še skozi dva temeljna principa, ki ju Branislava Sušnik imenuje »preslepljevanje« in »sila«. Prvi princip je podoben konceptu perspektivizma, ki je sicer znana praksa v šamanizmu in ga je v sodobne antropološke razprave pripeljal Eduardo

Viveiros de Castro na podlagi številnih etnografskih opazanj, predvsem v Amazoniji, ki kažejo, da

... se način, kako ljudje dojemajo živali in druge subjektivitete, ki nase-ljujejo ta svet – bogove, duhove, mrtve, prebivalce drugih kozmičnih ravni, meteorološke pojave, rastline, občasno celo predmete in artefakte –, močno razlikuje od načina, kako ta bitja vidijo ljudi in sebe (1998: 470).

Viveiros de Castro z uvedbo perspektivizma nekoliko razširi Descolajev animizem. V vsakdanjem življenju ljudje sebe vidijo kot ljudi, živali kot živali, duhove pa kot duhove ... Neljudje (npr. živali) pa sebe vidijo kot ljudi, človeka pa prepoznajo kot živali (kot plen ali plenilce) ali kot duhove. »Živali so ljudje ali sebe vidijo kot osebe« (1998: 470). Takšna relacijska ontologija in perspektivizem predpostavljata dvoje: a) človeškost (notranjost, duša, socialnost, moč delovanja ali tvornost) ni ekskluzivna le za ljudi, temveč jo posedujejo tudi druga bitja; in b) transformativnost (sposobnost preobrazbe). Pri takšni preobrazbi moramo izhajati iz predpostavke, da po razumevanju ameriških staroselcev ni telesnost tista, ki določa človeka. Zato pri preobrazbi ne gre za fizično preobrazbo, ampak za to, da neko bitje (npr. jaguar, ki se ima za človeka) človeka (ki ga sicer ima za žival – plen) prepozna kot človeka jaguarja (glej Viveiros de Castro 1998). Človek ni le človek, lahko je tudi več-kot-človek, kar pa je nevarno in je lastnost šamanov, ki so sposobni preslepiti druga bitja oziroma doseči preobrazbo:

Kaduvejci in Čamakokovci se trudijo, kako bi ugrabili tako imenovanega »zaščitnega ptiča«. Prenašajo post, samotrpinčenje, samo z eno željo: da bi imeli privid mitičnega ptiča. Kdor to doseže, hodi po indijanski vasi, razglaša in oznanja: »jaz in moj ptič«, »jaz, ki sem« (Sušnik 2018: 52).

Južnoameriška kozmologija je namreč močno transformativna. Skozi preobrazbe se oblikuje in utemeljuje človeškost v odnosu do drugih bitij. To kaže naslednji dogodek, ki ga je zabeležila Branislava Sušnik:

Blizu paragvajsko-brazilske meje sem nekoč srečala enega Mbi-a Gvaranijca, ki je sam hodil po gozdu. Bežal je. Kmalu nato sem srečala skupino njegovih so-plemenjakov. Sledili so mu. Tudi ti niso odgovarjali na moja vprašanja. Po treh tednih sem se ustavila v njihovi vasi. Ker so me medtem že ceremonialno priznali za njihovega plemenskega člana, so mi razložili beg omenjenega Indijanca. »Začaral je našo koruzno njivo.« Bežeči Gvaranijec je imel videenjsko

sposobnost. Bil je »jaz« v skupini in ta mu je priznala to z naslovom »naš oče«. Vendar, ko je suša uničila letino, je skupina iskala krivca. Kriv more biti samo tisti, ki ima večjo moč. Pobegli Indijanec je bil obsojen na ognjeno smrt. In tako je tudi umrl (2018: 52).

V tem opisu bega in kasneje usmrtitve šamana med Mbaja Gvaranijci Branislava Sušnik razkriva prakse, ki zajemajo razlago »naravnih« dogodkov in dejanj, ki povrnejo in utrjujejo normalnost, torej ravnotežni odnos med ljudmi in neljudmi. Suša, ki je prizadela koruzno njivo, za omenjeno skupnost ni bila posledica naravnih vremenskih dogodkov, ampak posledica šamanovega delovanja. Da gre za šamana, je jasno, ker je imel videnjsko sposobnost in sposobnost preobrazbe v ptiča, s tem pa je bil več-kot-človek, imel je večjo moč kot drugi in bil je nevaren:

Stari šaman mi je po obredu razlagal: V pradavnini sta bila človek in žival enako vredna. Potem je človek zmagal. Zmagal je, ker je poznal skrivnost preslepovanja. To je običajni človek, »-avá«. Vendar ptiča človek ne preslepi. Samo tisti, ki je »bolj človek«, lahko doseže ptiča. Malo je takih. Toda ta »bolj človek« se lahko spremeni v ptiča z velikim kljunom, ki se hrani s ptičjim mesom. Kadar se tako »ava-etá« spremeni v ornitófaga, ptičežerca, že ni več človek, ker je »preveč-človek«. Ubije se ga. Ti Gvaranijci so bili prepričani, da so branili svoj »oré«, svoj »mi«, svojo človeškost, svojo običajnost (2018: 52).

Viveiros de Castro moč šamanov, ki so kadarkoli sposobni preobrazbe, razloži s srečanjem med človekom in bitjem, ki ga človek sprva vidi le kot žival ali osebo, nato pa se mu razkrije kot duh ali mrtva oseba in ogovori človeka. S tem ko se človek prepozna za ogovorjenega, se samodejno razčloveči in spremeni v objekt plena.

Ta srečanja so lahko smrtno nevarna za človeka, ki se zaradi premoči nečloveške subjektivnosti prelevi na njegovo stran in se spremeni v bitje iste vrste kot govorec: mrtveca, duha ali žival. [...] Samo šamani, ki so po definiciji večnaravna bitja, so vedno sposobni prehajati med različnimi perspektivami, klicati živalske subjektivitete in duhove in biti klicani kot »ti«, ne da bi izgubili svoj položaj človeškega subjekta (1998: 483).

V pradavnini sta bila »človek in žival kot 'brat in bratranec' [in] si izmenjavala 'kožo'. Tudi dušo sta si lahko izmenjala, 'metempsihoza'« (Sušnik 2018: 59). A do tega menjavanja lahko pride samo enkrat v življenju. Potem je človek postal človek tako, da je premagal živali. Sedaj navadni človek nima moči »metamorfoze«, to ima

le »preveč-človek«, šaman, ki pa je lahko nevaren. Z ubojem šamana v zgoraj opisanem primeru tega niso »kaznovali« za sušo, ampak so branili svojo »človeškost«.

Sila oziroma moč delovanja v večvrstni relacijski družbi

Vzpostavljanje odnosov med ljudmi in drugimi bitji ter sobivanje sta nujna za razlikovanje »mi : drugi« in s tem za utemeljevanje lastne človeškosti. To poteka s pomočjo ritualov in magičnih praks, s katerimi staroselci po eni strani razlagajo dogodke, predvsem pa so te prakse namenjene utemeljevanju »biti človek«, torej povrnitve v normalnost ter ravnotežne odnose med ljudmi in drugimi bitji. V ta relacijski svet animizma Branislava Sušnik vpelje tudi koncept sile (delovanja ali tvornosti), kajti prav sila je način vzpostavljanja medsebojnih in medosebnih odnosov in vzajemnega delovanja, posredno pa se skozi to pojavi tudi nuja po utemeljevanju »človeškosti«.

V članku *Verovanje Indijancev Lengva* Branislava Sušnik omenja dva emska koncepta: »*hangak*« in »*kiljikhama*«. Koncept »*hangak*« so nekateri prevajali kot »duša«, kar pa Branislava Sušnik zavrača, češ da nosi evropske in krščanske konotacije. Namesto tega ga opredeli kot »neki <quid>, neko posebno silo ali aktivno lastnost, ki deluje in ki nikdar ni pasivna« (1954b: 170). Ta koncept omenja v specifičnih emskih oblikah, pri ljudstvu Lengva se kaže kot trojček kontinuitetne, intenzivne in obnovitelske sile:

Življenje, ali »*igjinnacte innegjik*«, ima trojni značaj: kontinuitetna, intenzivna ali obnovitelska sila; posamezni »quid« obstoječega stvarstva vedno pripada eni od zgoraj imenovanih skupin (1954b: 170).

Sila ni le človeška lastnost, posedujejo jo tudi živali, rastline, stvari, duhovi A človek ima posebno vlogo, le človeška sila ima vse tri lastnosti: ena človeka spremlja od rojstva do smrti, ena živi tudi po smrti, ena pa pomeni spoj z naravo (Sušnik 1954a, 1954b; Saksida 2012b: 63).

V tem življenjskem krogu omenjenih treh principov pa vendarle »*eenclit*« ali človek igra najbolj važno vlogo, kajti njegov quid ali delujoča lastnost je *ing—hangak*, ki dejansko vsebuje v sebi vse tri omenjene osnovne sile; etimološko izraz sam naznači to: *hangko—hatsnankok—heje—hangak*; kar resnično je, kar ostane, kar se obnovi. Ta *ing—hangak* ali vitalni princip ali biblijski »dih življenja« je lasten samo človeku, ne pa ostalim bitjem ali stvarem, ki posedujejo samo eno izmed njega sestavljajočih sil. V tem animističnem krogu

celotnega stvarstva zavzema torej človeški hangak najbolj važno mesto in je zato tesno soudeležen pri »življenju« po pojmovanju Indijancev, tako da istočasno dotik hangaka z ostalimi silami vedno povzroči neko posebno razmerje, ki more biti v večini slučajev za človeka nevarno ... (1954b: 170–1).

V razlagi »animističnega kroga«, ki predstavlja neke vrste relacijsko ontologijo povezav različnih bitij (pa tudi preobrazb ter preplečevanja med njimi), je Branislava Sušnik sprva nekoliko zadržana do totemizma: »... [M]ed južnoameriškimi Indijanci (se) običajno ni razvil oni tipični totemizem kot pri mnogih severnoameriških Indijancih« (1954b: 173). A tega, kot klasifikacijski sistem odnosov, kasneje razvije predvsem na podlagi raziskav med Čamakoki (Sušnik 1959, 1969, 1970; razpravo o totemizmu, kot ga razume Branislava Sušnik, glej v Terčelj, ta zbornik). Animizem in totemizem razume kot družbeno strukturo, niz pravil, prepovedi, praks, odnosov in načinov, kako so medsebojno vzpostavljena človeška in nečloveška bitja v skupnem okolju.

[T]iger in jaguar vedno (ponazarjata) načelo intenzivnosti; pes – sila kontinuitetnosti in v tem oziru je zanimivo pripomniti, da je med Indijanci Lengua prepovedano ubiti psa; mnogi iz mlade generacije Indijancev pripovedujejo, da je v psu »ženska sila ali ženski duh«, kar se s splošnim pojmovanjem indijanske etike sklada, kajti ženska predstavlja načelno *kontinuiteto*, [...] obnoviteljno ali obroditeljno silo [...] in logična posledica tega pojma je materinska linija kot socialno—družinski red med Indijanci (Sušnik 1954b: 172–73).

Sile same po sebi niso dobre ali slabe, imajo pa lahko takšne posledice. Zato Branislava Sušnik zavrača enostavno prevajanje koncepta »*kiljikhama*« v jeziku lengva s (krščanskim) hudičem. »*Kiljikhama*« je zanjo sila s slabim namenom, nekaj, kar lahko povzroči zlo posledico za človeka (1954b: 173). Bitij in sil, ki delujejo v animističnem krogu, ne moremo enačiti z evropsko predstavo o dobrih ali zlih duhovih, saj sila ni zlo samo po sebi. Škodljiva je, ker poruši ravnovesja z drugimi bitji:

Jaksok-duhovi ali sile [...] napravijo *moosije* (slabo), kar je bilo prej *taasije* (dobro). Po tem animističnem konceptu življenja mora med raznimi silami vladati neko določeno razmerje; vsaka sprememba tega razmerja je sama po sebi slaba in človeku škodljiva (1954b: 173).

Škodljiva je, če je »razjarjena«, npr. zaradi slabega delovanja ljudi. To silo je treba pomiriti, kar lahko naredi šaman, »ki pozna skrivnost animističnega sorazmerja in ve za protiprincip« (Sušnik 1954b:

175). Preventivno pa se lahko morebitno slabo delovanje teh sil zaradi nehotenega izzivanja ali »greha« pomiri tudi v obredih prehoda,

[v] posebnih očiščevanjih zlasti takrat, kadar fant pride v dobo »gua-inka« in dekle v »janmaana«, kajti predno se tako uvedeta v najvišji sklop z življenjskim obkrogom, imajo Indijanci za primerno, da se očistijo in zagotove, da v tem času niso z ničemer izzivali kakih za človeški hangak negativnih sil (1954b: 175).

ZAKLJUČEK

Članek skozi tri vidike predstavi migracijski kontekst in raziskovalno delo Branislave Sušnik. V prvem delu obravnava njeno migracijo iz Slovenije in Jugoslavije, ki je močno zaznamovala nadaljnjo življenjsko pot in znanstveno delo. Več avtorjev namreč omenja njene izkušnje med vojno, ki segajo od izgube očeta in zapora zaradi poskusa bega čez državno mejo do begunstva po vojni. Članek pokaže, da sta begunska izkušnja in splet okoliščin Branislavi Sušnik omogočila uveljavitev v novi domovini. Pokaže tudi na ambivalentnost odnosov s slovensko skupnostjo v Argentini, ki ji je očitala zaprtost in usmerjenost proti domovini, medtem ko je sama osebni in raziskovalni pogled usmerila proti »ameriški kulturi, socialnemu in praktičnemu žitju«. Pri tem so jo v diaspori imeli »za svojo«, o njej, njenem življenju in delu pa so oblikovali specifične podobe in vedenja. Ta so temeljila na osebnih povezavah, npr. z Baro Remec, Tinetom Debeljakom in drugimi, na občasnih predavanjih ali obiskih, na objavah znanstvenih člankov v zelo bogatem slovenskem tisku v Argentini in na poročilih o njenih dosežkih. Te podobe so, četudi se je Branislava Sušnik izogibala političnemu udejstvovanju, ohranile jasne politično ideološke značilnosti, kot so protikomunizem, opozarjanje na njeno zamolčanost v domovini in ponos na slovenske »izseljenske znanstvenike«.

V nadaljevanju članek predstavi nekatera temeljna znanstvena vprašanja, ki se jih je lotevala v prvem desetletju raziskovalnega dela. Z zanimanjem za ontološko stvarnost staroselcev oziroma vprašanje, »kaj pomeni biti človek«, je opredelila svoje zgodnje pristope, ki so jo vodili do poglobljenih terenskih etnografskih raziskav, raziskav jezika, mitov, obredov, družbenega življenja ter razumevanja družbenokulturnih sprememb v času kolonializma in sodobnega Paragvaja. V razpravah se je oprla predvsem na etnografsko gradivo, s katerim pokaže razumevanje staroselskih ljudstev kot večvrstnih, vključujočih različna bitja, in globoko transformativnih družb.

V tem delu članek izpostavi tri koncepte, s katerimi je pojasnila »animistični krog«: sam animizem kot epistemološki in ontološki model, pri čemer se delno naslanja na klasični animizem, a vključuje tudi značilnosti relacijske ontologije, torej odnosov med ljudmi in drugimi bitji. Naslednji koncept je preslepitev, ki ga v nedavnih antropoloških razpravah poznamo kot perspektivizem. Opisala ga je na več primerih, ko se šamani obredno preobrazijo v drugo bitje (npr. ptiča), ali v primerih branjenja človeškosti na način, da so usmrtili šamana (več-kot-človek), ki je bil kriv za sušo. Pojasnjuje, da je ravno moč preslepitve omogočila vzpostavitev človeškosti v nasprotju z živalmi. Tretji koncept je sila kot princip delovanja ali tvornosti, ki je ne posedujejo le ljudje, ampak tudi druga bitja. Sila je tisti vitalni princip, ki ruši ravnovesja ali obnavlja stvarnost, obenem pa je način vzpostavljanja odnosov med bitji, ki poseljujejo neposredno življenjsko okolje (torej medsebojnih, medčloveških in medvrstnih odnosov).

Članek pokaže tudi na kontinuiteto relevantnosti znanstvenih del in etnografskega gradiva Branislave Sušnik, saj se nekateri principi razumevanja animizma in drugih ontoloških režimov pojavljajo tudi v sodobnih antropoloških razpravah, npr. v t. i. »novem animizmu« (Descola 2013). Njeni etnografski opisi ter razprave o preobrazbah med bitji in delovanju različnih bitij so torej lahko zanimivi tako v razumevanju truda po razlikovanju »mi : drugi« in s tem utemeljevanju lastne »človeškosti« kot tudi v luči sodobnih razprav o animizmu, perspektivizmu in večvrstni družbi.

LITERATURA IN VIRI

- Čeplak Mencin, Ralf 1997 'In memoriam: Dr. Branislava Sušnik 1920–1996.' *Etnolog* 7: 461–63.
- Debeljak, Tine 1958 'Srečanje z raziskovalko indijanskih plemen dr. Branko Sušnikovo.' *Meddobje* 4 (4): 319–24 (ponatis leta 2018 v: *Meddobje* = *Entresiglos* 52 (1–4): 43–50.
- Debeljak, Tine 1976a 'Dr. Branislava Sušnik: Raziskovalka indijanskih plemen.' V: *Zbornik Svobodne Slovenije 1973–1975: V tridesetem letu našega zdomstva, 1945–1975*. Miloš Stare, ur. Buenos Aires: Svobodna Slovenija. Str. 299–305.
- Debeljak, Tine 1976b 'Med knjigami in revijami.' *Zbornik Svobodne Slovenije 1973–1975. Svobodna Slovenija = Eslovenia libre* 29/46 (18. 11. 1976, 2).
- Debeljak, Tine 1983 'Tri knjige dr. Branislave Sušnik: Med knjigami in revijami.' *Svobodna Slovenija = Eslovenia libre* 42 (40): 2.
- Descola, Philippe 2013 *Beyond Nature and Culture*. Chicago: University of Chicago.

Ehrlich, Lambert 1922 *Origin of Australian Beliefs*. Dunaj: Anthropos.

Ehrlich, Lambert 1929 'Razvoj etnologije in njene metode v zadnjih desetletjih.' *Etnolog* 3: 114–52.

Geršak, Urša 2020 'Skica nekih razmišljanj = Bosquejo de unos pensamientos.' V: *Bivališča Branislave Sušnik: dokumenti, besedila, podobe, pričevanja*. Francisco Tomsich in Barbara Pregelj, ur. Ljubljana: Malinc. Str. 35–41.

Kuret, Niko 1974 'Branislava Sušnik, Chamacocos, I. Cambio cultural. Museo Etnografico »Andrés Barbero«, Asunción (Paraguay) 1969, 246 str., in Branislava Sušnik, Chamacocos, II. Diccionario etnografico, Museo Etnografico »Andrés Barbero«, Asunción (Paraguay) 1970, 202 str. Ocena knjig.' *Traditiones* 3: 252.

Mislej, Irene 1993 'Dr. Branislava Sušnik, slovenska antropologinja v Paragvaju: Nedo-končana zgodba.' *Slovenski koledar: Koledar za Slovence po svetu* 40: 266–71.

Mislej, Irene 1998 'Dr. Branislava Sušnik (1920–1996): Slovenska znanstvenica v trop-skem Paragvaju.' *Traditiones* 27: 275–81.

Mislej, Irene 2007 'Branislava Sušnik (1920–1996): Antropologinja, raziskovalka južnoameriških Indijancev, dobitnica najpomembnejših paragvajskih priznanj za znanstveno delo.' V: *Pozabljena polovica: Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Alenka Šelih, Milica Antić Gaber, Alenka Puhar, Tanja Renner, Rapa Šuklje in Marta Verginella, ur. Ljubljana: Tuma, SAZU. Str. 572–76.

Mizerit, Tone 2009 '(Pre)živeti v dveh svetovih. Vabljenno uvodno predavanje na 9. vse-slovenskem srečanju v prostorih Državnega zbora Republike Slovenije, 2. julij 2009.' *Meddobje = Entresiglos* 43 (1–4): 93–9.

Mizerit, Tone 2018 'Branka Sušnik.' *Meddobje = Entresiglos* 52 (1–4): 38–42.

Molek, Nadia 2019 *Biti Slovenec v Argentini: Kompleksnost identitetnih procesov argentinskih Slovencev*. Ljubljana: Založba ZRC.

Peris, Carlos 2014 *Branislava Susnik: La antropóloga del Paraguay*. Asunción: El Lector.

Pusineri, Adelina 2015 'Dra. Branislava Susnik: Vida y obra.' *Pensamiento crítico en el Paraguay: Memoria del Ciclo del Conversatorios*. Asunción: BASE-IS. Str. 127–58. Vir: http://www.portalguarani.com/965_branislava_susnik/30930_dra_branislava_susnik_vida_y_obra_por_adelina_pusineripensamiento_critico_en_el_paraguay_ano_2015.html, pregledano 15. 7. 2020.

Repič, Jaka 2006 »Po sledovih korenin«: *Transnacionalne migracije med Argentino in Evropo*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Repič, Jaka 2017 'Jugoslavija z druge strani: Ritualizacija spominov na jugoslovansko komunistično revolucijo med Slovenci v Argentini.' V: *Države praznujejo: državni prazniki in skupnosti na območju bivše Jugoslavije*. Božidar Jezernik in Ingrid Slavec Gradišnik, ur. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. Str. 255–70.

Repič, Jaka 2021 'Podobe Branislave Sušnik med Slovenci v Argentini: Migracija, življenje v Paragvaju in povezave z domovino.' *Dve domovini/Two Homelands* 53: 11–26.

Repič, Jaka 2022 'Branislava Sušnik kot raziskovalka staroselskih ljudstev v Paragvaju: Refleksija njenega življenja in temeljnih antropoloških vprašanj.' V:

Prepletenost svetov: Zgodovine in refleksije zunajevropskih raziskav v Sloveniji. Sarah Lunaček, Tina Palaić in Maja Veselič, ur. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. Str. 183–206.

- Repič, Jaka 2023 'Violence, Exile, and Homeland in Visual Arts in the Slovenian Diaspora in Argentina.' *Arts* 12: 93. <https://doi.org/10.3390/arts12030093>.
- Rot, Andrej 1992 'Slovenski tisk v Argentini po drugi svetovni vojni.' *Dve domovini* 2–3: 209–35.
- Rijavec, Maja 2000 'Dr. Branislava Sušnik – Slovenska znanstvenica v Paragvaju.' Diplomatska naloga. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Saksida, Aleksandra 2012 'Antropologija Branislave Sušnik.' *Monitor* 14 (2): 33–69.
- Slavec Gradišnik, Ingrid, ur. 2005 *Pretrgane korenine: Sledi življenja in dela Rajka Ložarja*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Sušnik, Branislava 1953 'Med Indijanci Lengua.' *Misijonski zbornik*. Ladislav Lenček, ur. Buenos Aires: Katoliški misijoni (Slovenska misijonska zveza). Str. 143–52.
- Sušnik, Branislava 1954a 'Pogoji za misijone v Paragvaju.' *Katoliški misijoni* (Buenos Aires), marec, april, maj, junij.
- Sušnik, Branislava 1954b 'Verovanje indijancev Lengua.' *Vrednote (Los Valores)*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija. Str. 169–77.
- Sušnik, Branislava 1959 'Totemizem in šamanizem pri Čamakokih.' *Zgodovinski zbornik*. Marijan Marolt, ur. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija. Str. 198–209.
- Sušnik, Branislava 1969 *Chamacocos, I. Cambio cultural*. Asunción: Museo Etnografico Andrés Barbero.
- Sušnik, Branislava 1970 *Chamacocos, II. Diccionario etnografico*. Asunción: Museo Etnografico Andrés Barbero.
- Sušnik, Branislava 2018 'Primitivec kot človek: Predavanje dr. Branke Sušnik na 15. Kulturnem večeru Slovenske kulturne akcije, 10. novembra 1959.' *Meddobje = Entresiglos* 52 (1–4): 51–61.
- Šmitek, Zmago 1986 *Klic daljnih svetov*. Ljubljana: Borec.
- Šmitek, Zmago 1995 *Srečevanja z drugačnostjo: Slovenska izkustva eksotike*. Radovljica: Didakta.
- Švent, Rozina 1994 'Štiridesetletnica delovanja SKA.' *Dve domovini / Two Homelands* 5: 179–82.
- Telban, Blaž 1993 '»Bicho Raro« paragvajskih ravnin ali srečanje z dr. Branislavo Sušnik.' *Etnolog* 3: 205–14.
- Terčelj, Marija Mojca in Adelina Pusineri 2007 'Dra. Branislava Sušnik y su contribución a la antropología paraguaya: Expectativa y desafío para futuras relaciones científicas entre Eslovenia y Paraguay.' V: *Europa Balcánica y los países de la cuenca del Mar negro – MERCOSUR: Procesos de transición, concertación e integración y sus impactos sobre la cooperación económica, política y cultural*. Slobodan S. Pajović, ur. Beograd: Univerza Megatrend, CEISAL. Str. 339–48.

- Terčelj, Mojca 2021 'Zamolčana znanstvenica: Doprinos dr. Branislave Sušnik k raziskovanju staroselskih kultur Paragvaja.' *Dve domovini/Two Homelands* 53: 27–44.
- Toplak, Kristina 2021 'Med ustvarjalnostjo in migracijami: Biografski portret umetnice in begunke Bare Remec.' *Dve domovini/Two Homelands* 53: 45–61.
- Vasle, Mirko 2013 *Científicos eslovenos a través del tiempo*. Buenos Aires: Editorial Baraga del Centro Misional Baraga.
- Viveiros de Castro, Eduardo 1998 'Cosmological Deixis and Amerindian Perspectivism.' *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 4 (3): 469–88.
- Žigon, Zvone 2001 *Iz spomina v prihodnost: Slovenska politična emigracija v Argentini*. Ljubljana: ZRC SAZU.

POVZETEK

Prispevek opiše in povezuje tri vidike življenja Branislave Sušnik, in sicer njeno begunsko in migrantsko izkušnjo, povezave s slovensko diasporo v Argentini ter nekatera njena temeljna znanstvena vprašanja in raziskovalne pristope med staroselci v Paragvaju. V prvem delu osvetli razloge za emigracijo in zavračanje diktatorskih sistemov, predvsem komunizma v Jugoslaviji, in pokaže na splet okoliščin, ki so jo preko Avstrije, Italije in Argentine pripeljale do Paragvaja, kjer se je uveljavila kot referenčna znanstvenica na področju antropologije, arheologije, etnolingvisti in kulturne zgodovine staroselskih ljudstev. V nadaljevanju pojasni povezave s slovensko diasporo v Argentini, s katero je imela občasne in ambivalentne odnose. Zadnji del prinaša refleksijo zgodnjih znanstvenih konceptov in raziskovalnih vprašanj, ki so lahko še vedno relevantna za sodobne antropološke razprave o animizmu, večvrstni družbi in dualizmu narava : kultura.

Ključne besede: Branislava Sušnik, slovenska diaspora, Argentina, animizem, perspektivizem, večvrstna družba

ABSTRACT: ANIMISM, PERSPECTIVISM, AND THE MULTISPECIES SOCIETY IN BRANISLAVA SUŠNIK'S EARLY STUDIES

The chapter describes and connects three aspects of Branislava Sušnik's life, namely her refugee and migration experience, her relations with the Slovenian diaspora in Argentina, and some of her basic scientific questions and research approaches among the indigenous peoples in Paraguay. The first part of the article explains the reasons for her emigration and her rejection of dictatorships, especially communism in Yugoslavia. It sheds light on the migration contexts that led her to Paraguay, where she established herself as a prominent scholar in the fields of anthropology, archaeology, ethnolinguistics and cultural history of indigenous peoples. It explains her sporadic and ambivalent relations with the Slovenian diaspora. The last part of the chapter analyses her early scientific concepts and research questions that may still be relevant to the contemporary anthropological debates on animism, multispecies society and the dualism of nature and culture.

Key words: Branislava Sušnik, Slovenian diaspora, Argentina, animism, perspectivism, multispecies society

RESUMEN: ANIMISMO, PERSPECTIVISMO Y SOCIEDAD MULTIESPECIE EN LAS PRIMERAS INVESTIGACIONES DE BRANISLAVA SUŠNIK

Este artículo describe y entrelaza tres aspectos de la vida de Branislava Sušnik: su experiencia como refugiada y migrante, sus vínculos con la diáspora eslovena en Argentina, y algunos de sus principales cuestionamientos científicos y enfoques de investigación entre los pueblos indígenas de Paraguay. La primera parte ilumina las razones de su emigración y su rechazo a los sistemas dictatoriales, especialmente al comunismo en Yugoslavia, y muestra el conjunto de circunstancias que la llevaron, a través de Austria, Italia y Argentina, hasta Paraguay, donde se consolidó como una científica de referencia en los campos de la antropología, arqueología, etnolingüística e historia cultural de los pueblos indígenas. A continuación, se explican sus relaciones, ocasionales y ambivalentes, con la diáspora eslovena en Argentina. La última parte ofrece una reflexión sobre los conceptos científicos y las preguntas de investigación iniciales: animismo, sociedad multi-especie y el dualismo naturaleza : cultura que podrían seguir siendo relevantes para los debates antropológicos contemporáneos.

Palabras clave: Branislava Sušnik, diáspora eslovena, Argentina, animismo, perspectivismo, sociedad multiespecie

O AVTORJU

Dr. Jaka Repič je izredni profesor za socialno in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo predava metodološke predmete ter predmete, ki zadevajo urbano antropologijo, antropologijo nasilja, migracije ter etnologijo Avstralije in Oceanije. Raziskovalno se ukvarja s transnacionalnimi migracijami, slovensko diasporo v Argentini, antropologijo umetnosti, od nedavnega pa tudi z vprašanjem množičnih grobišč. Izdal je dve samostojni monografiji (*»Po sledovih korenin«*: *Transnacionalne migracije med Argentino in Evropo*, *Urbanizacija in vzpostavljanje etničnih skupnosti v Port Moresbyju, Papua Nova Gvineja*), redno objavlja v znanstvenih revijah, uredil pa je tudi več zbornikov (npr. *Moving Places: Relations, Return and Belonging*, Berghahn books, 2016). Elektronski naslov: jaka.repic@ff.uni-lj.si